

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLVII

Уређивачки одбор:

*др Даринка Гортан-Премк, др Ирена Грицкат, др Милка Ивић, др Павле
Ивић, Блаже Конески, др Тине Логар, др Александар Младеновић,
др Мирослав Николић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан,
др Живојин Станојичић, др Драго Ћупић, др Егон Фекете*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД

1991

ИРЕНА ГРИЦКАТ
(Београд)

О ПРЕВОДИМА ЛЕОПОЛДОВИХ ПРИВИЛЕГИЈА

I

Привилегије и тзв. Извод из њих

У обележавање значајног историјског догађаја, Велике сеобе Срба, филолошка наука може да се укључи на одговарајући начин: између осталог, да ближе разгледа како су тадашње позиве за насељавање и подарене од аустријске власти привилегије Срби преводили на свој језик. Из ове опширне теме издвајају се овде неки сегменти. Индикативне су извесне појединости из тог раздобља — раздобља језичког превирања у писму прве половине XVIII века, када су у српскословенску писменост настављали да се инфилтрирају говорни српски елементи, а, с друге стране, тада још у малој мери и књижевни руски језик, те су се, напореда с издвојеним и јасно прихваћеним рускословенским, оцртавали путеви према славеносрпском.

Историјска наука је свестрано обрадила велики број питања везаних за пресељење под патријархом Арсенијем III Чарнојевићем, као и за садржаје аката названих Привилегије и њихових допуна, које су Срби том приликом и касније добијали. Реч је о оним Привилегијама које је цар Леополд дао Србима 1690. г. (6. априла, 21. августа и 11. децембра), затим 1691. г. и 1695. г. Касније су их потврђивали одн. модификовали Јосиф I 1706. г., Карло VI 1713. и 1715. г. и Марија Терезија 1743. г., при чему је све било, у принципу, издавано трократно: преко Царске дворске канцеларије, Угарске дворске канцеларије и Дворског ратног савета.

Наша филологија се скоро уопште није бавила преводима ових аката. Ужим стручњацима је познат превод на рускословенски (додуше, ту стоји:

„на матерный славенѡ—сербскій“¹), који је 1745. г. био издат у бакрорезној техници². За ову прилику смо се упознали и са неким ранијим, недовршеним и неозваниченим преводима који су остали у рукопису: са примерком из 1732. г. у Музеју Српске православне цркве, Грујићева збирка бр. 182, и са два фрагмента из приближно 1734—1736. г. које је касније, у научне сврхе, штампао Димитрије Руварац, Архив за историју Српске православне карловачке митрополије год. I, Сремски Карловци, 1911, 86—90. У ова три примерка наилази се на језичко стање које сведочи, у врло кратком временском распону, о различитим филолошким приступима при исписивању исте садржине.

Привилегије су биле 1690. г., као и после, конциповане и званично издаване на латинском³, тако да су их Срби преносили са тог језика. Ово би се и без упоређивања са оригиналом могло препознати по извесним синтаксичким латинизмима или невештим имитацијама и преобликовањима. Латински текст којим се наша историографија најчешће служила био је штампан 1743. г., и то је текст свих Леополдових састана и каснијих потврда. Исте године сви ти акти били су дефинитивно потврђени од стране Марије Терезије, а 6. марта 1744. г. званично су били упућени Србима и проглашени у Сремским Карловцима⁴. Следеће, 1745. године појавио се поменути, готово интегрални рускословенски превод који је израдио Павле Ненадовић (писар, звани Павле Ненадовић Млађи⁵). Тај је превод био отиснут и умножен трудом Христофора Жефаровића. Уз привилегијалне текстове прављена је и врста резимеа, званог на латинском

¹ Овај придев појавио се још код Ђорђа Бранковића, који је њиме означио своје хронике. (Овде и даље занемарујемо проблеме око корена *слав—слов—* и око писања *срб—серб—*, јер је реч само о л е к с е м с к о м саставу сложенеце.) У титули српског митрополита термин се јавља 1720. г. Што се тиче тог термина као атрибута уз реч „језик“, о томе се говори даље. О самом термину, као и о синтагми „славеносрпски језик“, писали су Александар Младеновић, Александар Албин, И. Грицкат.

² У даљем раду смо се служили примерком који се чува у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“ у Београду, Р-229. Судећи по подацима код Г. Михаиловића, *Српска библиографија XVIII века*, Београд, 1964, 35—37, овај аутор се служио идентичним текстом. Такав је и примерак у Народној библиотеци СР Србије, С-IV—107.

³ О њима опширно и са фотографијама концепата и каснијих издања: Ј. Радонић и М. Костић, *Српске привилегије од 1690 до 1792*, Пос. изд. САН ССХХV, 1954. Информативна је, иако давнашња, студија Ст. Симеонића—Чокића, *Српске привилегије — Угарска на прелому од феудализма ка апсолутизму*, зборник: Војводина II, Нови Сад, 1941, 48—85.

⁴ В., нпр., А. Форишковић, поглавље: *Привилегије Срба у Хабсбуршкој монархији 1740—1790*, у књизи: *Историја српског народа IV/1*, изд. Српска књижевна задруга, Београд, 1986, 260. и д.

⁵ Овај Павле Ненадовић је, осим тог великог труда, прерадио и превео заједно са Жефаровићем *Стематологију* Павла Ритера Витезовића. Наводи се да је састављао песме у пољском тринаестерцу. Себе је називао „школѣ иногда Карловачкихѣ Козачинскихѣ ученикѣ“, што се види на снимку Ненадовићевих стихова посвећених Жефаровићу: Г. Михаиловић, о. с., на стр. 27.

Extractus а у преводу Изводъ. Овај Извод, подељен на тачке, понављао је суштину Привилегија. Он је такође био публикован заједно са преведеним Привилегијама и представљао је званични документ.

Науци дуго није био познат латински текст Привилегија штампан још 1732. године. У њему су се налазили сви састави и њихове потврде, осим, разумљиво, потврда Марије Терезије; у своје време он је исто тако био званично оверен текст⁶. Између латинског издања из 1732. г. и каснијег латинског из 1743. г. постоје мале, скоро занемарљиве разлике. Радонић и Костић су у том смислу колационирали Леополдов прототекст од 20. августа 1691. г. и показали, на стр. 96. своје књиге, ситне неједнакости.

Сасвим је логично претпоставити, што ми овде чинимо, да су поменути покушаји превода из периода 1732—1736. г. досада скоро потпуно непознати или занемарени у науци, настајали у вези с појавом овог првог штампаног латинског издања. На рукописном примерку из Грујићеве збирке стоји, како је већ речено, година 1732; што се тиче два Руварчева одломка, поводом непотпуног рукописног Извода Руварац указује да се нашао у Протоколу о кореспонденцији митрополита Вићентија Јовановића од 1734. до 1736. године, и то одмах на другом месту, дакле, припадао би 1734. години, док за рукописни превод Инвитуторије цара Леополда од 6. априла 1690. г. он вели: „Навешћемо овде још и савремени превод позива цара Леополда ...“. Руварац не прецизира шта је то савремени превод, али је очигледно да га је нашао у истом временском опсегу Протокола.

Овде ћемо рукописе даље скраћивати: *Прив 1732*, *Изв 1734* и *Прив 1734—1736*. Жефаровићево издање обележаваће се са *Жеф*.

Прив 1732 представља уредно направљен превод, веран латинском оригиналу, само што није доведен до краја. Забележени су Висарион Павловић (епископ бачки) као налогодавац превођења и два лица као преводиоци. На последњем исписаном листу писар је извео насловну страну потврде Карла VI издате преко Дворског ратног савета, што би, иначе, било близу краја тадашње целине, па је ту даљи рад био прекинут. Непотпуни *Изв 1734* са мало измена понавља оно што се налази у претходно споменутом примерку, на текстуално одговарајућим местима, а језик је у обе ове реализације рускословенски са малим наносима руског и народног српског. *Прив 1734—1736* садржи знатно видљивије елементе понародњавања, што значи да се не поводи за преводом из 1732. г., већ представља нов, самосталан покушај.

Прив 1732, узимајући у обзир његову спољашњу дорађеност и сасвим чисто писмо, сведочи са доста вероватноће да је био намењен озваничењу, свентуално и штампању када се за то стекну потребни услови. Два следећа фрагмента као да су били неки нови концепти, можда замишљени по-

⁶ О томе: Ј. Радонић и М. Костић, о. с., посебно стр. 16—17. Такође: Г. Михаиловић, о. с. 18.

чеци будућних радних примерака неопходних за послове са локалним властима — а можда и започети подухвати са далекосежним претензијама. Међутим, треба имати у виду чињеницу која је ове раније иницијативе, очигледно, зауставила. Наиме, званични карактер могло је придати овом документу у преводу само остварење на стандардизованом рускословенском језику, чија је административна правоваљаност већ и 1732. године морала све више долазити до изражаја. Рускословенски је од 1726. г. био увођен у богослужбену и административну употребу на територији Карловачке митрополије, и од доласка Вићентија Јовановића за митрополита (1731. г.) то је питање било коначно решено. Не треба сметати с ума да су саме Привилегије биле, у суштини, текст црквено-административног карактера: Срби су дошли у крајеве Јужне Угарске под вођством свог патријарха, те је аустријски цар општио са њима преко њиховог духовног поглавара, посматрајући досељенике као одређени конфесионални ентитет⁷. Тако је Ненадовић—Жефаровићево остварење из 1745. године тек и постало дефинитивно озваничено, а оно што је 1732. године било скоро до краја урађено па прекинуто, није, како изгледа, добило потребну санкцију.

Да би се боље разумеле појединости у даљој језичкој анализи, треба још нешто рећи о томе како је био састављен Извод. Извод се делио на тачке, али те тачке нису произилазиле из скраћивања, препричавања формулација у интегралним Привилегијама, већ су, изузев понегде на почетцима разних примерака, представљале комплетне реченице извађене из текстова Привилегија. Број тачака варира од једног до другог сачуваног примерка.

У *Прив 1732*, интегралном тексту, у делу који чини превод Леополдовога акта од 21. августа 1690. г., потврђеног преко Царске дворске канцеларије, неко је поред одговарајућих реченица на маргинама стављао, старинским писмом, ознаке „пунктъ“ и бројеве, редом од један до двадесет. У истој књизи на делу Леополдовога документа од 20. августа 1691. г., потврђеном преко Угарске дворске канцеларије, исти непознати покушава да даље маркира која реченица којем „пункту“ одговара, али греша, претрцава и не комплетира редослед тачака. Најзад, на крају Леополдовога акта од 4. марта 1695. г., такође потврђеног преко Угарске дворске канцеларије, уз један дужи пасус стоји обележје „пункт 31“. Из овога се види да је шема Извода 1732. године већ постојала. Прва је претпоставка, дакле, да је неко покушао да у преведеном потпуном тексту идентификује реченице које су одговарале том Изводу. Његова нумерација, од друге до двадесете тачке, иде истим редом као што иду реченице и у коначној верзији Извода, познатој нам по штампаном издању *Жеф*, само што се непрекидно разликује за размак од две тачке: то се догађа зато што је

⁷ Уп.: Ј. Скерлић, *Српска књижевност у XVIII веку*, Београд, изд. 1923, 51.

у коначној верзији почетак подељен на три тачке (односе се на текст од 6. априла 1690. г.), док овде тога нема, и сав почетак је сажет у једну тачку. Обележје „пункт 31“ у *Прив 1732* стоји уз реченице које и у коначној верзији Извода носе тај број (без разликовања за две тачке).

Примерак *Изв 1734*, у издању Руварца, у свим тачкама од 2. надаље скоро се дословно слаже, по преводилачким и граматичким детаљима, са оним формулацијама које су у *Прив 1732* обележене на маргинама као „пунктови“ 2. и даље. Овде су тачке доведене до 25, што значи до 27. по коначној верзији Извода. И *Изв 1734*, као и Извод уз *Жеф*, имају над овим целинама наслов да је Леополд то издао 1691. г., међутим, чињеница је да се овде садрже, као што је речено, делови из 1690. и из 1691. године.

Поводом овог примерка, *Изв 1734*, који је био познат Радонићу и Костићу, аутори студије су напоменули да је то само одломак, јер је, судећи по наслову, овде морало бити још тачака, које би се односиле и на потврде Јосифа I и Карла VI⁸. Додајмо још да Руварац спомиње како је тај примерак почела да исписује рука будућег митрополита Павла Ненадовића, а наставио га је неко други⁹.

Шта би требало да значи језичка подударност текста на одговарајућим местима интегралног *Прив 1732* и *Изв 1734* (непотпуног)? Очигледан је ту исти преводилачки рад. Међутим, Извод је за Србе морао бити прављен према постојећем латинском Екстракту, а не екстрахирањем из властитог, већ преведеног текста. Примерак *Прив 1732*, сачињен исте године када је први пут, колико се зна, штампан латински документ, највероватније и јесте наш најранији целовити превод (без завршетка). У уводном делу његовом стоји да је он направљен октобра 1732. г., а судећи по језичким и палеографским особеностима то је управо време стварања овог рукописа (није каснија репродукција). Са њега је, дакле, покушано „скидање“ Извода, наравно, према постојећој латинској шеми. Симптоматично је да се у *Прив 1732* негде после двадесете тачке, као што је споменуто, нумерација на маргинама мрси — а ни у *Изв 1734* нема више од двадесет пет тачака: недостају делови који одговарају Привилегији од 4. марта 1695. г., које ни комбинатор нагнут над *Прив 1732* није умео сасвим тачно да разреди по тачкама. — У коначној верзији Извода, како то видимо у издању уз *Жеф*, делови који у *Изв 1734* недостају фигурирају као т. 28—31.

Уз комплет *Жеф* из Универзитетске библиотеке, којим се овде служимо, прикључен је на крају, поред рускословенског Извода, такође и латински Екстракт. Оба садрже по 33 тачке и једнаки су по садржају. Њихове последње тачке, 32. и 33, односе се на потврду Дворског ратног савета и

⁸О. с. 8. Даље ће бити још нешто речи о нагађању поводом ове недовршености.

⁹Архив ..., 86.

Угарске дворске канцеларије, са овером Марије Терезије, чега у старијим примерцима није ни могло бити.

Историчари су испрва мислили да Извод уз *Жеџ* представља неки скраћени превод са латинског, пошто им је био познат једино латински оригинал од 51 тачке, а не од 33. Међутим, већ само заглавље дужег латинског Екстракта, сачуваног у Карловачком архиву и објављеног као сл. 7. при крају књиге Радонића и Костића, показује битне разлике у поређењу са заглављем латинског Екстракта од 33 тачке. Иако се у оба заглавља спомиње 1743. година као година издавања, разликују се и вињете и поједине речи у уводној формулацији, а још су битније следеће разлике. За Павла Ненадовића се у краћем примерку каже (у падежу): ... *Episcopum Carlostadiensem et Patriarchalem Vicarium Generalem*, а у дужем: ... *Episcopum tunc* [= тада] *Carlostadiensem*, *jam nunc* [= а сада] *Archi-Episcopum et Metropolitam* ... — титула коју је Ненадовић стекао 12. VII 1749. г. Сличну индицију о каснијем састављању дуже верзије Екстракта видимо и код титулисања Јована Георгијевића. Из тога следи да Извод од 33 тачке уз *Жеџ* не значи скраћивање да тог Екстракта од 51 тачке. Ово се недвосмислено поткрепљује чињеницом да се појављује и латинска верзија такође од 33 тачке¹⁰.

Али све то, разумљиво, не искључује постојање још неких верзија, које су засад непознате, као што је дуго била непозната и латинска верзија од 33 тачке. Може се помишљати на неку латинску верзију Екстракта, ранију од ове која се налази на слици код Радонића и Костића, друкчију од ње, а такође дужу. На овакву хипотезу наводе следеће чињенице. У насловима краћег (33 тачке) Извода, рускословенског и уз њега прикљученог латинског уз *Жеџ* (тачно као и у наслову постојећег дужег латинског), спомињу се потврде дате од стране Јосифа 1706. г. и Карла 1713. и 1715. г.; у Руварчевом *Изв 1734* стоји на почетку то исто, само без 1715 (да ли је и ово неки удаљенији хронолошки симптом?) — али у самим текстовима од 33 тачке свих таквих потврда нема; Марија Терезија ту спомиње само потврду свога стрица из 1706. г. Као да у тако састављеним Изводима нешто није било до краја дорађено.

Све ово очекује даље истраживање.

¹⁰ Још ћемо напоменути да је на крају Жефаровићевог предговора („епистоле“) за целину превода Привилегија написано: „въ переводѣ ... трѣдилсѣ Павелъ Ненадовичъ патриаршескій писарь ...“, док у уводу испред преведеног Извода пише: „преведенъ с' латинскаго языка Павломъ Ненадовичемъ и н о г д а патриаршимъ(ъ) писаромъ“.

Занимљива је следећа појединост. У Леополдовом Позиву од 6. IV 1690. г., на латинском, који се чита потврђен од стране Јосифа I, прецртана је реч *omnibus* у „*promittimus ... inprimis omnibus Religionis suae* ...“ = обећавамо ... најпре свима [права властите вероисповести] (Радонић и Костић, о. с. 27, бел. под текстом). Исто је тако нечијом руком прецртана реч *omnibus* у одговарајућем делу латинског Екстракта од 33 тачке. Међутим, Извод у преводу на рускословенски из 1745. г. на том месту чува реч *всѣмъ*.

II

Филолошка запажања

Упознаћемо се са појединостима језичког израза у *Прив 1732*, *Изв 1734* и *Прив 1734—1736*, додуше само провизорно, јер би систематско разгледање захтевало веома опсежну студију. Ту се налазе сведочанства из епохе потраге за савременијим књижевним језиком код Срба. Језик *Жеф* је мање значајан за анализу, пошто је то рускословенски, у довољној мери стандардизован. У њему су занимљивији елементи који осликавају начин како су се преводиле лексичке и синтаксичке специфичности са латинског, па ће једино о томе и бити нешто више говора. Делови из *Жеф*, иначе, служе овде као компаративни ослонци: на тај начин се рељефније приказује књижевнојезички пут који се једним делом улио у прихваћени на српском земљишту рускословенски, али другим делом није. Уједно се у понечем допуњује и представа о самом рускословенском. Пошто имамо одговарајућа места у латинским оригиналима¹¹, наводимо и њих тамо где за то постоји филолошки интерес.

Пореде се:

1. *Прив 1732* — *Жеф*: а) почетне формуле и б) Леополдова Инвита-торија и Јосифове и Карлове потврде Леополдових аката од 6. априла и 21. августа 1690. г., издате преко Царске дворске канцеларије (стр. 2—7 у *Жеф*, без потврде Марије Терезије).

2. *Прив 1732* — *Изв 1734*: реченице са „пунктовима“ 2. и 3. на маргинама у *Прив 1732* и тачке 2. и 3. у *Изв 1734*.

3. *Изв 1734* — Извод уз *Жеф* (у целости).

4. *Прив 1734—1736* — *Жеф*: публиковани део Привилегија код Руварца, тј. Леополдов позив од 6. априла 1690. г., издат преко Царске дворске канцеларије, и одговарајући део у *Жеф*¹².

Поређења представљају само немногбројне узорке. Примери се увек стављају оним редом како су њихови извори сада наведени, а тако се наводе и у насловима одељака који следе¹³.

¹¹Радонић и Костић, о. с. за Привилегије, примерак Универзитетске библиотеке за Извод.

¹²Поређења под 1. и 4. дају се да би се стекла приближна слика — у чему *Прив 1732* и *Прив 1734—1736* одударају од мање—више стандардизованог рускословенског (представник је *Жеф*), и то на међусобно неједнаке начине. Поређење под 2. доказује преписивање *Изв 1734* са *Прив 1732*. Поређење под 3. је вршено комплетно, премада су приказиване само пробране карактеристичне разлике, па су и тиме истакнута обележја разгледаних текстова.

Пошто је *Изв 1734* врло близак препис одговарајућих делова у *Прив 1732*, а Леополдова Привилегија од 21. августа 1690. г. се налази и у поређењима под 1. и, делом, у Изводима, то се упоређени фрагменти у нашим првим трима тачкама овог одеља донекле поклапају. Међутим, компарације макар и исте грађе али сваки пут у оквирима других целина дају могућност за различите врсте закључака.

¹³Руварчево издање из 1911. г. *Изв 1734* и *Прив 1734—1736* не смемо сматрати

1. *Прив 1732* — *Жеф*.

а) Прівилегіи [Привилегіи] чрезъ блаженнопочившыа [блаженныа] Императоры Лешполда и [и Ѧ] Іосифа ... такожде ... Карола Шестагѡ [и Карола Шестагѡ] ... средствѣмъ Вышнійа канцеларіи дворныя тайнѣшійа [Высокійа канцелларіи дворовнѣтреннѣшійа] ... Далѣ, у *Прив 1732*: Ѣ латинскагѡ діалекта на славеносербскій языкъ книжный, тианіемъ и на-стоятельнымъ повелѣніемъ ... Господина Висаріѡна Павловича ... чрезъ Господина словеснѣйшагѡ, и въ языкѣ латінославенскомъ искѣснѣйша-гѡ, Господина Матѡеа Еленека, бывшагѡ ректора Петроварадинскія Рож-дествобогородичныя школы латінославенскія и чрезъ въ словенскомъ язы-цѣ во исправленіи сотрѣждающагѡся Господина Авраама Іѡанновича про-топресвѣтера петроварадинскагѡ тояжде школы Інспектора преведошася лѣта господня 1732 мѣсца Октомврія въ Петроварадинѣ — у *Жеф* податак о превѡѣну: въ преводѣ Привилегіи напредслѣдѣющихъ(ъ) Ѣ латинскагѡ діалекта на матерный славенѡ—сербскій языкъ трѣдилсѡ Павелъ Не-надовичъ патріаршескій писаръ, иже и проситъ смиреннѡ высокѡпоч-теннагѡ читателѡ в' неисправныхъ(ъ) не ѡсѣдити, но исправити своимъ искѣствомъ, и егѡ трѣди себѣ в' слѣжѡхъ пріати. Ова реченица коју је саста-вио Ненадовић стоји у својеврсном постскриптуму на крају Предговора *Жеф*, те по на писарске клише из прошлих векова. Сличну формулацију о томе да читалац треба да буде благонаклон према састављачу има и сам Жефаровић¹⁴.

б) благознаменитыя примѣры — израднѡа доказателства; благопо-лѣчїе и возрастъ — ѡтишїе и прирастѣнїе; извѣстными доводами — жи-выми проказанїями; ѡндѣ сѣщемъ — тамѡ бывшемъ; помощь сотворше — съпотрѣждѣшесѡ; посѣтоваша — воздыхахъ; тѡранство поспрати — тѡранство утѣснити; ѡбзнаменѣмъ — вѣдомо творимъ; почтенный — честный; немедленно — в'скорѣ; у народѡвъ ѡныхъ(ъ) странѣ — междѡ народы тѣхъ странѣ.

У *Прив 1732* стоји: совершити бѣдѣтъ, чему у *Жеф* одговара друкчија конструкција; на ово скрећемо пажњу с тим што ће се далѣ таква појава посебно прокоментарисати.

сасвим верним оригиналу, али примере из њега дајемо онако како су штампани. Главна недоумица тиче се полугласника: да ли је у рукописима увек било ѡ тамо где оно (или неки знак између ѡ и ѡ) стоји код Руварца? Одсуство полугласника на сугланичким завршницама свакако значи пајерак или крај речи с титулом. У свим случајевима стављамо ѡ на етимолошким местима, без ѡзира на издање.

У *Жеф* се у великој мери употребљавају почетна велика слова код свих врста речи, од именица до везника. У нешто мањој мери има тога и у латинском оригиналу и у осталим нашим текстовима; ми их овде преносимо само у случајевима када за то и по савременом правопису има оправдања. Изостављамо надредне (акценатске) знаке. Због релативне краткоће текстова не наводимо странице на којима се примери налазе.

¹⁴Ненадовићеву реченицу, са истом асоцијацијом, спомиње А. Младеновић: *Неке филолошке напомене уз текстове на бакрорезима Христофора Жефаровића*, зборник: Српска графика XVIII века, Београд, 1986, 184.

Тешко је доносити неке одлучније закључке о диференцијацији језичких елемената, пошто се и општецрквенословенске и рускословенске и књижевнојезичке руске црте често поклапају, а у том истом кругу постоје и узајамни синонимични обрти. Ипак, ако би се извела нека прецизнија статистика, мислимо да би присуство српског лексичког елемента било нешто приметније на страни рускословенског *Жеф*; нпр.: приличнимъ поводомъ — поспѣшною приликою; елико — колико, тако — како (истина, може се наћи и на супротну расподелу); несомнѣваемся — несъмнѣемся (у *Жеф* делимично „српскије“; корен сумн — постоји, додуше, у руским дијалектима); въ бѣдѣщее — в' напредѣ. Јавља се каткада „српскија“ варијанта и на страни *Прив 1732*: ратъ, м. р., али са атрибутом тѣрецкій — бранъ, али са атрибутом тѣрскѣю. У *Жеф* продиру и интернационалне речи: аѣторитетъ (*Прив 1732* достоинство) и др. На страни *Прив 1732* запажамо, у његовој рускословенској али не сасвим стандардизованој у том смислу грађи, и такве рускословенизме који су се задржали у руском језику, па и речи које припадају аутентичном руском језику (не међено) — тако да обе те чињенице, заједно са општим карактером овог текста, могу наговештавати рани продор књижевног русизма већ у *Прив 1732*.

Што се тиче *Жеф*, осведочавамо се, и овде и у даљим кратким освртима на *Жеф*, да је проток времена, доневши, с једне стране, стабилизацију рускословенског код нас, с друге почео наносити европеизме у само ондашње рускословенско писање, поред тога што су се, због невештине и због нетрадиционалног садржаја, у њему нашли и специфични србизми.

Треба обратити пажњу на атрибут „славеносрпски“ уз реч „језик“, не само у *Жеф*, него још раније, у *Прив 1732*. Пошто је преводилац *Жеф* био исти онај Павле Ненадовић (Млађи) који је превео и Витезовићеву *Стематографију*, таква употреба придева „славеносрпски“ код њега у *Жеф* слаже се с истим обртом у преводу *Стематографије*. Реч је, наравно, о термину: он се не подудара с појмом „славеносрпски језик“ у модерном значењу. Синтагма „славеносрпски језик“ употребљена још 1732. године представља за нашу науку врло рани пример.

Привлачи пажњу и израз „латинославенски језик“ у *Прив 1732*, скoван свакако под утицајем помена, на истом месту, о „латинославенској школи“ (славенско–латинском одн. латинском звале су се познате школе ондашњих руских учитеља). Одиграла је улогу и примисао о способности поменутог Матеја Јеленека да преводи са латинског на славенски.

Посебно је занимљив развој географских имена, у језицима уопште, њихових именичких и придевских осмишљења. У српскохрватском упадљиву особеност чине придевска уобличења назива земаља (Хрватска, Мађарска, Грчка, Швајцарска, Енглеска итд.). У овим текстовима, како у *Прив 1732*, тако и у *Жеф*, има много таквих образовања: царъ Хорватскіа,

двѣ Шваерскія, принципъ Швабскія, во всей Греческой, князь Твролскія; у *Прив 1732* стоји и царъ Сербскія¹⁵.

Неколико речи о палеографском изгледу *Прив 1732*: ту има доста појединости које подсећају на писмо старијих епоха: *е* се исписује као грчка „ета“, постоји *б* положено, *в* квадратно, *ж* у облику „гузвице“. Недоследност у генитивским јединским завршенима придева ж. р. — поред —ѣа има —ѣа — сведочи о руском утицају.

2. *Прив 1732* — *Изв 1734*.

Она места у *Прив 1732* где на маргинама стоје обележја за тачке 2. и 3. прецизно су упоређена са истим местима у *Изв 1734*. Као разлике не истичу се типографска решења у вези са *і* и *и*, нити третирање сугласничких завршетак речи, због несигурности у Руварчевом издању (ѣ, ъ или Ѧ), такође ни детаљи интерпункције.

Не тоѣю из' понызня [понижня] книги намъ, всѣхъ, васъ именемъ, чрезъ посланнаго къ намъ Епископа Юнополскаго [Юнополскаго] Исаію [Исаію] Діаковича. Но и из [и из Ѧ] глаголанаго [глаголанного] тогожде предложія наснѣ премилостивѣше уразумѣхомъ, понизное благодареніе ваше, іако васъ из гортаніи [гортани] варварскаго [варварскаго] тврнства тѣрецкаго [тѣрецкаго] изторгнѣше [ѡторгнѣше], къ [и] первой возврати-хомъ свободѣ, ѡбѣщаніе же вѣчное, имѣже намъ за толикаго [толикаго] благодарія показаніе, ѡбязавшеся вы [выи] и потомцы [потомцыи] ваши ѡбѣщаете, должностію збо [убо] вашею, нашихъ же вѣщшимъ довлетвореніемъ. Іако познавше правдѣ нашѣ, себе въ нѣдра милости и благодати нашея іако господаря [господара] и царя вашего истиннаго [истиннаго] под'лагающе, под' сѣнемъ защищенія нашего въ бѣдѣщее живѣти [живети], и ѡмрети, похвалною дѣши крѣпостію извѣщаете.

Его [Его] же намъ сѣло [зѣло] воспріятаго [воспріятаго] свидѣтельства, и показанія вашего [вашего] призрѣніемъ, васъ всѣхъ и ѡсобитыхъ [ѡсобитыхъ(ѣ)], въ застѣпленіе наше цесарокралевское милостивѣше, на тоѣю воспріимаемъ, но найвышше [найвѣщше], да благознаменитое намѣреніе до сердцець [сердацѣ] вашихъ пристяжете, и сынѡмъ [сыномъ(ѣ)] вѣчно [вѣчно]

¹⁵То што у српскохрватском језику код назива европских, из давнина познатих земаља има доста придевских образовања, може се, вероватно, повезати са мађарским називима типа *Horvátország* = „хрватска земља“, тј. Хрватска, *Törökország* (Турска), *Magyarország*, *Németország*, *Franciaország*, *Lengyelország* (Полска), *Bajorország* (Баварска) итд. У старијим епохама је то у мађарском било још израженије: *Angolország*, данас *Anglia*, *Dánország*, данас *Dánia*. И Србија се сада зове *Szerbia*, док се раније употребљавао назив *Rácország*. Није искључен ни обрнути утицај: код Срба се раније говорило Словеначка, сада је преовладало Словенија (као што се каже и у самој Словенији), а и Мађари употребљавају име *Slovenia*. Са свим овим треба упоредити немачке називе типа *England*, *Deutschland* — *Belgien*, *Rumänien*, али су аналогичје између српскохрватског и мађарског стања приметније. — За податке о мађарском захваљујем се др Димитрију Е. Стефановићу.

возвѣстите, во истѣхъ [всѣхъ] стицаніяхъ вещественными доводами вяцше и вяцше соѣтвердите.

Преводачки поступак је, сасвим очигледно, био исти. Највероватнија је претпоставка да је *Изв 1734* преписиван са одговарајућих места у *Прив 1732* (на шта указују и неки симптоми наведени у нашем одељку I). Каснији преписивач је махом одбацивао омегу у придевским завршецима на —го (овде не стављамо под сумњу Руварчеву транскрипцију, јер је Руварац писао омегу тамо где ју је налазио), и уопште је, у невеликој мери, придавао изглед ближи аутентично српском писму и говору, премда има и обрнутих случајева. Једино би варијанта всѣхъ стицаніяхъ уместо истѣхъ с. у *Прив 1732* — а всѣхъ је тачније, јер је у латинском ту omnibus — говорила у корист хипотезе да је преписивач *Изв 1734* или гледао у неки други препис а не у *Прив 1732*, или је бар контролисао свој рад према том другом препису одн. према помоћном латинском примерку. Напомињемо још да удвајање знака за и на крајевима речи (гортаніи и гортанни код оба писара, вый, потомцыи код другог) потиче из традиција српскословенског писма.

3. *Изв 1734* — Извод уз *Жеф*.

Цео *Изв 1734*, у постојећим границама, упоређен је са истим деловима Извода уз *Жеф*. Рељефне разлике међу њима сведоче и о природи преводачког рада у *Прив 1732*, пошто су, како је закључено, *Прив 1732* и *Изв 1734* скоро идентични. Према рускословенском *Жеф* они испољавају знатне разлике¹⁶.

И з ф о н е т и к е. Показано у *Изв 1734* до sercaцъ вашихъ(ъ) пристяжете — у *Жеф* је решено друкчије, али опет уз србизам, друге врсте: срд'цамъ вашимъ водрзжити. Упадљиво: Унгариі, Боѣмиже кралъ, Ерцеговинѣ—Хѣнгаріи, Бохѣмиі кралъ, Херцеговини. И у *Изв 1734* и у *Жеф* корен въс-: по всей возможности — по всакой возможности, и сл.

И з м о р ф о л о г и ј е. У почетним формулацијама: Еѣстрактъ (sic!) пѣнктахъ(ъ) привилегіскихъ(ъ) — Еѣтрактъ или Изводъ пѣнктовъ привилегіалныхъ(ъ); чрезъ светлихъ(ъ) канцеларіахъ(ъ) — средствѣмъ высокославныхъ(ъ) канцеларіи; насиліахъ(ъ) творити (ген. мн. после негације) — насиліа творити. У *Изв 1734* видимо појаву мешања генитивских и локативских множинских облика (при чему уз предлог „чрезъ“ и иначе стоји погрешан падеж).

Има, дакле, потврда да је у *Изв 1734* (свакако и у *Прив 1732*) било више граматичких србизама — губљење х, мешање падежа, док лексички србизми имају релативну превагу у *Жеф*, о чему говоре неки од примера који следе.

¹⁶Пошто овде нисмо ставили себи у задатак да правимо опширне анализе текстова, самим тим ни дужа упоређена између *Прив 1732* и *Жеф*, не можемо одређивати за сваку појединост у *Изв 1734* да ли је већ припадала и *Прив 1732*.

И з л е к с и к е. досаждене (акуз.) — досадѣ; под(ѣ) нашимъ уредженіемъ — под(ѣ) застъпленіи нашими (sub auspiciis); преданими ѡбичаиими его несмѣшено жити можетъ — егѡ обыкновеніа несмѣшенно уживати можетъ; во весех(ѣ) и селѣх(ѣ) — въ варошах(ѣ) и селѣхъ; епископѡвъ имѣнія — епископска добра; под(ѣ) сѣнемъ защищенія нашегѡ — под(ѣ) сѣнію покровительства нашегѡ; из(ѣ) гортани варварскаго тиранства — изъ устѣ ...; милостивѣйшее допущеніе — бл(а)гоутробнѣйшее допущеніе; злочестивѣйше и престоачайше — беззаконѣйше и свирѣпѣйше (iniquissime crudelissimeque); тая [имѣнія] паки присвоивше — тѣѡ [добра] назадъ повращше (recuperata); кромѣ — развѣ; измежду себе — междѡ собою; іако господара — аки господина.

Речи са заменичимъ j- и k- коренима (и кореномъ *котор-*, познатимъ у српскословенскомъ) распоређују се различито: егоже — которагѡ; которія же церкви — иже цркви; церкви идѣже потребно бѣдетъ — цркви гдѣ потреба бѣдетъ.

Засебно истраживање би могло бити посвећено старану нашихъ људи да се преведу с латинскогъ они изрази апстрактногъ значења који спадају у официјелну област изражавања, са каквомъ ранији српски писари једва да су се сретали. Тако, на пример, изрази за појам правне зависности: ѡ немъ висіяція церковники — ѡ его депендирѡціѡ црковники: да всякъ виситъ — да вси депендирѡтъ. Појам „сви заједно и свако понаособ“: васъ всѣхъ и ѡсобитыхъ... воспримаемъ¹⁷ — васъ всѣхъ и всакаго ... пріемлем(ѣ). Појам „претходни“, „пређашњи“: первой возвратихомъ свободѣ — въ древнѡю возвратихомъ свободѣ. Појам „тврдо“, „постојано“ (у правномъ смислу): ѡбѣщаніе же вѣчное — всегдашнее же обвѣзаніе.

На много места се може пратити јача интернационализација термина у *Жеф*: собственною властію церковною — ѡ собственагѡ аѡторитета црковнагѡ; останокъ — ѡбстанція (substantia у значењу „оставштина“); чиномъ еще священнимъ — еще же статемъ црковним(ѣ); не точию изъ понизнія книги — не токмо изъ понизнагѡ акта (ex demisso libello); на архіепископію — на архіепископатъ; по правилѣ древнаго мѣсяцслова — на уставъ ветхагѡ календара; имѣнія по вношенію преднаслѣдниковъ — добра по ѡдарованіи предѣсessorѡвъ (praedecessorum).

Поређуња каткад указују на тачнији превод у *Изв 1734*, него у каснијемъ и званичнијемъ *Жеф*: проженете неправди, тѣги и бѣди — прогнати напасти, бѣди и неволи (iniurias, calamitates ac miseriae); ѡбѣщавасмъ — соизволаемъ (annuimus). У следећемъ примеру преводилацъ о коме сведочи *Изв 1734* само је нешто ближе погодио латински текст: дѣши крѣ-

¹⁷Према *Рјечнику ЈАЗУ* — под *osoban d.* стоји пример с краја XVIII века: „Која друга потреба особна или ѡпћените природе“. Под *osobit s.*, из Дивковића: „Молитва ѡпћена ... друга је молитва особита“ (= индивидуална).

постию — великодѣшиа храбростию (у лат. *animi fortitudine*), јер је *animus* разумео као *anima*.

С друге стране, преписивач *Изв 1734* је правио омашке. Његово „искани ѡсяжете“, којем у *Жеф* одговара „при самомъ в'ходѣ оцѣтитѣ“, можемо тумачити тако да је у предлошку видео „искони“, али ту реч није разумео. Сасвим је очигледно неразумевање следећег одсека: дондеже намъ ... подрѣчныи бѣдѣтъ власти урядженія даруются — донелѣже намъ ... благоговѣйны бѣдѣтъ, властію правленія да радѣтся (*gaudeat*): од „да радујет се“ механички је испало „дарујут се“. У тачки 13. *Изв 1734* (= т. 15. *Жеф*) прескочено је *Missia et Шутія*, које је у *Жеф* пренето као *Mvccii и Ілврін*.

4. *Прив 1734—1736 — Жеф.*

Ово поређење, које се врши такође према *Жеф*, сведочи о знатно измењеним одликама на другој страни компарације. У *Прив 1734—1736* испољене су неке црте каснијег српскословенског (србуљског) фонетизма, уз обилато јављање народног говорног елемента, разумљиво са неизбежним за оно време русизмима одн. рускословенизмима.

И з ф о н е т и к е. прѣдѣ воспоменѣтимъ народомъ — прѣдѣ предреченнымъ(ѣ) н.; васа (поименичено, *отпѣа*) — вса; свимъ и свакимъ ѡсталымъ сіе чатѣщимъ — ... прѡчѣимъ настоѣщѣа грамоты прочѣтающимъ, и још мноштво примера са *ь* → *а*; група *вѡс-* → *сѡ-*: свимъ народомъ — всѣмъ; свако добро — всако; губљење *х*: свободѣ ѡ сваки ѡпщи бременѣ — (из'ѣтѣ ѡ всакагѡ общаго бремене); прѣжде сваки тѣрски прекораченія — (прежде всакагѡ тѣрскагѡ нашествія); ради воени доброволни данакъ (ген. мн.) — (друкчији перевод); ѡ сваки прилика — во всакихъ(ѣ) приликахъ(ѣ); проти тѣрски затрѣчица — противъ(ѣ) тѣрскихъ(ѣ) навѣтѡвѣ; икавизам: кое су пригажене ѡнимъ ѡбичаемъ — (друкчији перевод); *с* → *ш*: шлавонской — славенскѣа.

И з м о р ф о л о г и ј е. Поменуто „ѡ сваки прилика“ јесте пример за мешање ген. и лок. мн. Далѣ: ѡбѣцавамо вами — ѡбѣцаемъ(ѣ) вамъ; прѣделомъ нами какотѣ кралю ѡгарскѡмъ правомъ подлежащимъ — намъ аки Хѡнгаріи царѣ по правдѣ подложнымъ. Футур. сврш. гл., на какав смо и напред наишли: поставити бѣдемо — поставимъ; прѣвашной слободи вазвратити бѣдемо — к' древней свободѣ возвратимъ. Скрећемо пажњу на облик „биваетъ“, из разлога о коме ће далѣ бити речи, у делу реченице који је при преводу лишен логичког смисла: сѣчимъ би (= са чиме би) се войске наше могле крѣмити и бранити прѣделе и то военско брѣме бивает — им' же полцы наши содержаватисѣа возмогѣтъ, бранитисѣа провинціи, и таготы брани ѡдержати (*quibus copiae nostrae possint conservari, defendi provinciae, et onera belli sustineri*).

И з л е к с и к е. Уочљива је особеност *Прив 1734—1736* да се ту налазе многе речи ближе говорном слоју него у *Жеф*: проти тѣрски затрѣчица

затръкаючи се — против(ъ) тѣрских(ъ) навѣтѣвъ покровительство даати (contra Turcorum impetus impertituris); прѣделомъ — провинціамъ; по остали прѣдели — чрез(ъ) ... всѣ провинціи; ѡчинскѣю нашѣ ѡбрану — отеческагѣ нашего покровительства; ѡраніа на полю не запѣстите — дѣланіе нивѣ не ѡставляйте; подѣ іармомъ тѣрскимъ ѡбретающе се — под(ъ) ігомъ тѣрскимъ стѣнащіа; ѡ грѣбе тиранске тѣрске слѣжбе — ѡ жестокиа работы тѣрскиа; врата мора Навнскаго — ... пристанища Навнскагѣ (Portus Naonis); всѣ остале христіанне (sic!) — всѣ прѣчїа христіаны; ѡсталимъ — прѣчїимъ; изненада и неправеднѣ изазвани — завѣтоломнѣ и неправеднѣ ... (foedifrage et iniuste); знано бѣди ... да — вѣдомѣ бѣди ... ако; ѡбѣцавамо са више іѡщїѣ даривамо — ѡбѣцаем(ъ) кромѣ тогѣ дарѣмъ.

И овде, као и у претходно направљеном упоређењу, привлаче пажњу потраге за изразима административног карактера: подлежацимъ — высацим(ъ) (dependentibus); ѡ кого висите — ѡ нем'же высатъ; вси и особити — вси и всѣакии (universi et singuli); вамъ ѡкрѣжно и ѡсобливо милость ... соѡтверждаемъ — вамъ всѣмъ и ѡсобнѣ ... (vobis universim et singillatim); во всѣхъ стицанїахъ — во всѣхъ приключенїахъ (omnibus in occurrentiis = у свим стицајима околности). Понегде се преводиоци домишљају какав превод да направе за латинску реч, чију семантику покушавају да преточе не ѡбазирући се много на смисао контекста: милостивно вазбѣждѣмо, да ... — благолюбнѣ увѣщаеѣмъ ако да ... (hortamur; hortare значи и опомињати, што би овде било најадекватније, а и подстицати, из чега је преводилац *Прив 1734–1736* извео „вазбуждати“); сыном(ъ) вѣчнѣ возвѣстите — сыновшм(ъ) всегда воглѣблати (inculcate, што значи усађивати, „сугерисати“, које је преводилац *Жеф* схватио сувише буквално). Дослован превод, код обојице, речи „согрус“ са „тело“ задржао се и у савременом језику („политичко тело“ и сл.), премда се мора претпоставити да је то пре два и по столећа био само калк неусађен у језичку компетенцију: првашнѣмъ стеломъ (= съ тѣломъ) ѡ кого висите единствѣ вазвратити бѣдемо — древнѣмъ съ тѣломъ, ѡ нем'же высатъ, соединенїю возвратим(ъ) (pristinaeque cum согроре, а quo dependent, unioni restituamus). У следећем примеру преводилац *Прив 1734–1736* је потпуно изгрешно, док превод у *Жеф* заслужује мали коментар: да славномъ и ѡтачаскомъ желанїю нашемъ садрѣжите се ѡ ѡвој садашнѣо тешкој прїазности и прилики — да бл(а)гочестивомъ и отеческомъ нашемъ желанїю соѡвѣтствующе в' семъ такѣ надобном(ъ) поводѣ ... (in hac tam favorabili occasione). Да ли је писар примерка *Прив 1734–1736*, преписујући са неког ранијег предлошка, реч „надобни“ разумео као „тежак“, „принудан“ (а опет је везу favorabili occasione, коју је можда видео у паралелном тексту, покушао да пренесе као „прїазности и прилики“)? Придев „надобни“ био је скоро сасвим непознат српским писарима уколико нису пажљивије

пратили рускословенски или руски. Међутим, у рускословенском је постојало: надобный = относящийся, касающийся¹⁸, тј. „респективан“, што није далеко од израза *favorabilis* = погодан у датој прилици, који стоји у нашем латинском оригиналу.

И з т о п о н и м и ј е. У *Прив 1734–1736* су многобројнији придевски облици за називе земаља и покрајина: Немачкой, Ђгарској, Чешкој, Далмације, Хорватској, Босније, Србије, Кранској — Германији, Хингарин, Бохемји, Далматји, Хорватскиа, Босны, Срвији, Каринији. Назив за „Луксембург“ је на обе стране „Луцембург“; графъ Абшпѣргъ — графъ Хабсбѣрга.

О т и т у л а м а. велики грофъ Алзације — земли=г(оспо)динъ Алзацији (*Landgravius*); споменутимъ нашим(ъ) военскимъ воеводамъ — реченным(ъ) воеводам(ъ) нашим(ъ) (*belli-ducibus nostris*); ѿбладатель римскагѡ началства — мархѡ царства римскагѡ (новолат. *marchisus*, *marchio* према нем. *Markgraf*). Нарочиту пажњу привлачи реч „прибавитель“, која се у разним овде разгледаним текстовима јавља и као прѣбавитель, прѣбаватель, у *Изв 1734–1736* чак и као прилавитель. Она стоји на месту латинске титуле *Augustus*. Не знамо друкчије да протумачимо ову особеност него тако да су српски преводиоци повезали корен *Aug(ust-)* са *augeo* — *auxi* — *auctum* у значењу „умножити“, „увѣћати“, „обогаћити“, па су се потрудили да аустријског цара титулишу као некога ко увѣћава царевину, прибавља јој нове покрајине.

На крају треба приметити да је писар *Изв 1734–1736* грешио преписујући очигледно са већ преведеног предлошка, као што смо видели у случају стеломъ м. съ тѣломъ (пошто му је присуство речи „тело“ овде било нејасно), као што је погрешно и у следећем примеру: сладостию тиранскою ... — скѣдостью тѣранствомъ тѣрским(ъ) воведеннѡю (уз потпуно неразумевање). Још једном се јавља двоумица: да ли је преписивач *Изв 1734–1736* гледао напореда и у латински оригинал? То се може претпоставити по следећем примеру: допѣцамо свимъ вамъ слободѣ ѿ грѣнтовъ и бацина или биле плѣменити люди или неплѣменити — позволяем(ъ) всѣмъ коликим(ъ) свободное добра, бѣди движимагѡ или недвижимагѡ ... притажательство (*concedimus omnibus et singulis liberam bonorum, sive mobilium, sive immobilium ... possessionem*). Да ли је овај преписивач — а можда и његов претходник, опет преписивач или преводилац — погледавши на том месту у латински текст, *mobilis* прочитао као *nobilis*, *immobilis* као *in-nobilis*?

¹⁸В.: *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, Академия наук СССР, изд. „Наука“, s. v.

*

Извршено разгледање и упоређивање дало је повода за још неке опаске.

Била би посебна и привлачна тема — што подробније проучавати начине преводјења латинских или којих других састава западноевропске провенијенције на наш тадашњи писани језик — предвуковски, неконституисан, сиромашан у одређеним врстама лексема и обрта. Тако бисмо могли да се ближе упознамо истовремено са више чинилаца: са умећем наших тадашњих интелектуалаца да се писмено изражавају на свом книжевном језику, са позајмицама из страних (западних) језика које су већ онда освајале земљиште код нас, а и са ширином видика, са разгледаношћу наших носилаца културе у том времену, још далеком од праве слободе и правих могућности.

У том смислу је нешто већ речено и код поређења под т. 3. и 4, а овде набацујемо још неколико запажања. Тако, на пример, преводиоци, у борби за превод, понекад се не сналазе добро; тачније би било рећи, њихова решења нису остала да живе у касније установљеном језику, премда су, теоријски, и могла остати. Налазимо, у преводу Извода¹⁹: *punctorum ... realium, protectionalium ...* — пѣнктѡвъ ... вещественных(ъ), покровителных(ъ) ..., тј. руске речи, али за ову прилику нетачно изабране, бар за наше данашње поимање. Даље: *per modum gratuita contributionis* — во образѣ доброволнаго даѡнїѧ. Имамо у виду да се велики број латинизама пренео у многе савремене језике помоћу калкирања, или, боље рећи, помоћу позајмљивања из вишезначних речи једног од могућих значења. *Medius* значи „средњи“, док *medio* значи „путем“, „начином“, па је тако настало и нем. *Mittel* = средство, енгл. *middle* = посредан, фр. *l'intermédiaire* = посредник, рус. и сх. посредством; тако и у Изводу: *medio excelsarum cancellariatum* — средствѣмъ высокославных(ъ) канцелларїѧ. — Своје знање немачког језика, не увек потпуно и не увек вешто примењено, преводилац Извода је показао у следећим случајевима: *postae directorem* — пост-фервалтера; *vice colonellum* — обрѣст лайтенанта; *per sequentes deputatos* — чрезъ слѣдѣющїѧ депѣрти, и сл. Каткад се запажа „шира култура“ код нашег преводиоца: *Lares vestros ... non deserete* — отечество ваше ... не ѡставляйте (*Lares* = богови заштитници домаћег огњишта, као и, фигуративно, сѧмо огњиште).

Преводилац је имао тешкоћа и у области граматичких својстава латинског језика, која је требало преносити еквивалентно. То се мајмпре односи на латинске герундивне (одн. партиципске) конструкције. Најбоља решења су овог типа: *subjicendis* — подложитисѧ имѡщимъ (на другом месту: подложитисѧ хотѡщимъ); *nullis procellis concutiendam fore* —

¹⁹Неколико даљих примера је узето из Извода уз *Жеф*, али пошто Извод понавља реченице из привилегијалних аката, то се и у тим основним актима налазе ове и сличне преводилачке солуције.

никоими бѣрами разбитисѧ имѡще. Мѡхутим, има и друкчијих трансляционих домишљања: ... *episcopis vestris necessitate sic exigente* — ... епископи ваши, нѣждѣ тако ищѡщей; *servata imprimis* [прецртано: *omnibus*, в. напред, бел. под текстом 10] *religionis suae, eligendique Vajvodae libertate* — сохранише в' первых(ѣ) всѣмъ бл(а)гочестіа своего, и воеводи избраніа свободѣ; *pro securitate vestra restauranda* — за штишіе ваше возвратити.

Друго на шта скрећемо пажњу јесте чињеница да понешто у овим текстовима (мање у Жеф, више у оним претходним и незваничним) подсећа на неке црте из језика Хроника Ђорђа Бранковића²⁰. Неке од њих дугују своје присуство шумадијско—војвођанској говорној подлози, која је видљива и у тзв. Споменицима из будимског и пештанског архива, у познатим издањима Гаврила Витковића. То су: још увек недовршено уобличавање множинских падежа, губљење *x*, местимични икавизам²¹, а вероватно и *c* → *ш* — шлавонској у *Прив 1734–1736*, уп. Шлавоніа и др. код Бранковића²². Упадљиви су футури типа поставити бѣдемо, вазвратити бѣдемо у *Прив 1734–1736*, истоветни са Бранковићевим прѣвратити бѣдемо, заплатити не бѣдет²³. Необична реч ослобождене налази се у *Изв 1734* и код Бранковића²⁴; обрт у *Прив 1734–1736* и то војсково брѣме биваетъ (*et onera belli sustineri*) асоцира на мноштво Бранковићевих реченица са „бивати“²⁵; у истом рукопису прилог „сабеседователне“ по формацији подсећа на Бранковићеве изведенице префиксирани помоћу *са-*, разасуте по његовим текстовима.

На крају овог прегледа споменуће се још да се у штампаном Жеф-ровићевом остварењу среће слово *j*, у ономастичким јединицама, у оним које су за преводиоца представљале инојезичку грађу и за које он није могао да пронађе словно решење у властитој азбуци (или се није усуђивао

²⁰И. Грицкат, *Белешке о језику Ђорђа Бранковића*, Зборник за филологију и лингвистику XIII/1, Нови Сад, 1970, 85–101.

²¹Икавизми нису ретка појава у српским текстовима са ове територије. Могу се наћи и код Бранковића (о. с. бел. 20, 92), и код Венцловића (А. Албијанић, *Икавизми фонетског и морфолошког порекла у језику Гаврила Стефановића Венцловића*, Зборник Матице Српске за филологију и лингвистику XXV/2, 83–90), и у административним саставима писаним на овом земљишту; постоји тумачење да је у томе учествовао и додир са католичким писарима икавцима (П. Ивић и А. Младеновић, *О језику Срба у раздобљу од 1699. до 1804* — одељак *Писање народним језиком у првим деценијама XVIII века*, у зборнику: *Историја српског народа IV/2*, Београд, 1986, 72–73).

²²Са нашим тумачењем да то може бити непосредни или посредни утицај из мађарског, о. с. 99. У Привилегијама се, усред ређања титула, налази и „Тошкана“ (Тоскана); код Бранковића: „шума“, „такша“ (сума, такса).

²³Такође са тумачењем да то може бити мађаризам, у цит. чланку 94. У Жеф је ту поставимъ, возвратимъ.

²⁴О. с. 97. То је, заправо, стара реч, нађена код Доментијана и у једној дубровачкој повељи из 1432. г. В.: Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*, Београд, 1863–1864, s. v. и у *Рјечнику ЈАЗУ*.

²⁵О томе в. о. с. 94–95.

да га примени). Тако, налазимо у Привилегијама и њиховим потврдама потписе државног канцелара и секретара: Батјанџ, Хунјади; тамо где се страни име или презиме може лако написати словима старе ћирилице, јота се не употребљава: Андрей ѿ Верденбѣргъ, Николай Иллишхази, Б. ѿ Сайлернѣ, слично као у речи лaйтeнантѣ; или овако: Їванѣ Христофорѣ Бартенцаинѣ. У *Жеб* на стр. 4, при самом врху, чита се географски назив (у титули, генитив) Мајорикшв(ѣ); на стр. 15. то исто: Мајорикѣ. Сасвим изузетно, јота постоји и код Бранковића²⁶, али и код неких других писара далеко пре Вука.

У Руварчевом издању *Прив 1734—1736*, у његовој транслитерацији, стоји оваква реченица: [војводе и генерали] коиће скоро справомѣ чисалномѣ армадомѣ 8 полку се наћи. Свакако је на два одговарајућа места рукописа Руварац нашао познати знак ѣ.

Закључак

Грађа коју смо разгледали осветљава на посебан начин питање хетероглосије у првој половини српског осамнаестог века. Познато је да су, зависно од садржине, различито писали и Гаврило Стефановић Венцловић, и Јеротије Рачанин — чак у истом приповедању, тако рѣши у истим пасусима зависно од више или мање свечаног, озбиљног или патетичног тона²⁷. Нешто друкчију ситуацију затичемо у материјалу који је овде укратко размотрен.

Наиме, ту је исти текст био превођен са страног језика, у актуелном историјском тренутку (а у кратком временском размаку), на три начина. Није била у питању различитост жанра, идеје, интонације — оно што је још од средњег века условљавало размеђивање изражајних схема. Улогу је одиграла, на једној страни, убрзана историјска промена књижевнојезичких узуса, општа еволуција културног и књижевног живота, док се на другој страни неједнака језичка обрада истог текста јавила у тада важећем складу са функцијом тог текста, са „протоколарним“ филолошким обавезама.

Очигледно је *Прив 1732* (као и његова мала реплика *Изв 1734*) био замишљен као званични правни документ, те је језички био урађен онако како је у том тренутку преводилац сматрао за најисправније, или како је умео да уради (видели смо да су се ту, заправо, трудила два лица). Рускословенски је овде испао нешто више прожет аутентичним лексичким русизмима, него што се то јављало у утврђеном рускословенском

²⁶О. с. 90.

²⁷И. Грицкат, *Језик српских рукописа из XVII и с почетка XVIII века*, Зборник историје књижевности — Одељење језика и књижевности САНУ књ. 10, Београд, 1976, 297—322, посебно 315. Уосталом, зависност од жанра (термин који најчешће употребљава Н. И. Толстој) познају касније и Орфелин и Рајић и други, још касније и Мушицки.

код Срба. У исто време он је у себе примио неке од карактеристичних изговорних и морфолошких црта профаног, говорног српског језика. Напред смо изнели претпоставку да је ово изневеравање рускословенског учинило да се тај преводилачки рад обустави и не искористи за каснију озваничену и умножену верзију. Својеврсни замеци славеносрпског језика — више у начелном аспекту него што би то суштински одговарало каснијем славеносрпском — заједно са таквим називом језика у 1732. години, један су од занимљивих прилога сазнањима о нашем књижевном језику тридесетих година XVIII века. Аналогне црте су се још приметније испојиле у истовремено направљеном *Прив 1734—1736*. Овај је текст, највероватније (а узимајући у обзир тадашња важећа правила), требало да има популарнији изглед зато да би служио бржој практичној примени; у њему се рускословенски још више расточио у корист понародњавања, што се може означити као даљи корак према славеносрпском. — Занимљива је следећа сличност: готово један век касније и „класични“ славеносрпски одликовао се расподелом у структури која подсећа на ово о чему је овде била реч. Наиме, изговор и морфологија су у њему били посрбљени, док је лексика, заједно са творбом, у већој мери чувала рускословенске карактеристике.

Што се тиче *Жеф*, он је, како је напред објашњено, морао бити састављен на официјелном рускословенском. Међутим, услед даљег хода времена, ни тај рускословенски није испао чист, тј. онакав какав је завладао у црквеној употреби. Он је у приличној мери био прошаран међународним речима, које су постале неопходне у животу датог амбијента, тј. код Срба у Угарској, а које би изгледале потпуно туђе руском читаоцу. Говорне особине у њему могле су бити, како трагови недоучености, тако и новији продори. Све је ово било могућно услед чињенице да је *Жеф* представљао административни текст; при обављању верског култа то се не би дешавало.

У времену о којем се овде говори догађала се, с једне стране, и *с т о р и ј с к а* еволуција, која се може представити као хоризонтално наслојавање разних језика уз њихово неминовно мешање, а с друге, још увек *т е к с т о л о ш к о* подвајање, вертикално размицање израза, сада првенствено због различитих намена писања. Сасвим је извесно да има још много непроучене грађе из нашег ранијег осамнаестог века, као што је извесно и то да је мноштво таквих састава уништено и заувек изгубљено за науку. Истодобно трасирање писменог израза по различитим колосецима — посебан и привлачан предмет за анализе — свакако би се могло јасније уочити и боље протумачити на богатије изнађеној грађи. У таквим оквирима још је специфичнији случај истодобног а језички различито уобличаваног истог или сличног садржаја. Такав пример имамо код овде разгледаних превода, на које смо у кратким потезима скренули пажњу.

Р е з ю м е

Ирена Грицкат

О ПЕРЕВОДАХ ПРИВИЛЕГИЙ ЦАРЯ ЛЕОПОЛЬДА

Бегло рассматривается язык в привилегияльных текстах, подаренных австрийским царём Леопольдом сербским переселенцам с юга, в 1690, 1691 и 1695 гг., позже удостоверенных царями Иосифом I и Карлом VI и царицей Марией Терезией. Тексты печатались на латинском языке в 1732 и 1743 гг., а на рускославянском, считавшемся в то время официальным у сербов, они были опубликованы в 1745 г. Нами исследованы частичные переводы, сделанные для сербов уже в 1732 г. (одна, почти до конца доведённая рукопись) и в промежутке между 1734 и 1736 гг. (два небольших отрывка, изданные позже, в 1911 г.). Три последних экземпляра указывают на различные ступени, с одной стороны, принятия рускославянского языка, с другой же, постепенной его сербизации. Рускославянская версия, переведённая Павлом Ненадовичем и напечатанная в гравёрном исполнении Христофором Жефаровичем, доказывает, что в этот язык заметно проникали иностранные, неславянские слова, помимо того, что в нём также находим влияние живой сербской речи.

Примечательно упоминание „славяносербского языка“ уже в 1732 году, а также просачивание в язык текстов из 1732—1736 гг. — пока ещё, конечно, не славяносербский в современном смысле этого термина — именно таких особенностей, которые в принципе вели к созданию позднейшего литературного языка с данным названием.